

BADIIY MATNNI IDROK ETISHDA ESTETIK KOMPETENSIYANING KOGNITIV ASOSLARI

Sobirova Dilafruz Abdulhay qizi

ADPI. Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti, (PhD)

Annotatsiya. Maqolada badiiy matnni idrok etishda estetik kompetensiyaning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy kognitiv jarayonlar tahlil qilinadi. Estetik kompetensiyaning tarkibi, uning semantik tahlil, tasavvur, assotsiativ tafakkur va metakognitiv nazorat bilan bog'liq mexanizmlari ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari badiiy matnni anglash jarayonida kognitiv faoliyatning integrallashuvi estetik baholash va estetik fikrlashni rivojlantirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: estetik kompetensiya, badiiy matn, badiiy idrok, kognitiv jarayonlar, semantik tahlil, tasavvur, assotsiativ tafakkur, metakognitiv nazorat, lingvopoetik yondashuv, estetik baholash, badiiy tafakkur, matnni tushunish mexanizmlari.

Аннотация. В статье анализируются основные когнитивные процессы, влияющие на формирование эстетической компетенции при восприятии художественного текста. На научной основе раскрываются структура эстетической компетенции и механизмы, связанные с семантическим анализом, воображением, ассоциативным мышлением и метакогнитивным контролем. Результаты исследования показывают, что интеграция когнитивной деятельности в процессе понимания художественного текста является важным фактором развития эстетической оценки и эстетического мышления.

Ключевые слова: эстетическая компетентность, художественный текст, художественное восприятие, когнитивные процессы, семантический анализ, воображение, ассоциативное мышление, метакогнитивный контроль, лингвопоэтический подход, эстетическая оценка, художественное мышление, механизмы понимания текста.

Annotation. The article examines the key cognitive processes that influence the formation of aesthetic competence in the perception of literary texts. The study scientifically substantiates the structure of aesthetic competence and the mechanisms associated with semantic analysis, imagination, associative thinking, and metacognitive monitoring. The findings demonstrate that the integration of cognitive activity in the process of understanding a literary text plays a crucial role in developing aesthetic evaluation and aesthetic thinking.

Keywords: *aesthetic competence, literary text, literary perception, cognitive processes, semantic analysis, imagination, associative thinking, metacognitive monitoring, linguopoetic approach, aesthetic evaluation, aesthetic thinking, text comprehension mechanisms.*

Kirish

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda badiiy matnni idrok etish jarayonining psixologik va lingvopoetik tabiati tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Chunki shaxsning badiiy matnni qabul qilishi, undagi obrazlar va estetik g'oyalarni anglab yetishi faqat hissiy tajribaga emas, balki murakkab kognitiv jarayonlar tizimiga ham tayanadi. Estetik kompetensiya shu jarayonning markazida turadi va o'quvchining badiiy matnni anglashdagi bilish, idrok, baholash hamda estetik munosabat bildirish qobiliyatlarini mujassamlashtiradi. Ushbu kompetensiyaning shakllanishini ta'minlovchi kognitiv asoslarni o'rganish badiiy ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning estetik fikrlash hajmini kengaytirish va badiiy idrokning chuqurlashuviga erishish uchun muhim nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Estetik kompetensiya mazmunan o'quvchining badiiy matnga nisbatan ongli, baholovchi munosabatini shakllantiruvchi bilish, emotsional, assotsiativ va refleksiv jarayonlar yig'indisidir. Badiiy matnni idrok etish jarayonida o'quvchi ko'plab kognitiv operatsiyalarni amalga oshiradi: matndagi semantik birliklarni tanlaydi, obrazli vositalarni tahlil qiladi, kontekst sifatida avvalgi bilimlariga tayanadi, yashirin ma'nolarni tiklaydi, kompozitsion tuzilmani ongda qayta modeldashtiradi. Kognitiv psixologiya nuqtayi nazaridan bu jarayonlar diqqatning yo'naltirilishi, tasavvurning faolligi, xotiraning ishlatilishi, mantiqiy tahlil va metakognitiv nazoratning uyg'unlashuvi orqali amalga oshadi.

Badiiy matnni idrok etishning estetik xususiyati shundaki, o'quvchi matnni nafaqat mantiqiy mazmun bilan, balki obrazli, emotsional qatlam bilan ham bir butun sifatida qabul qiladi. Bu jarayon, avvalo, obrazni tushunishning kognitiv mexanizmlari — kategoriyalash, konseptualizatsiya, assotsiatsiyalar tizimi va semantik integratsiyaga tayanadi. Estetik kompetensiyaning shakllanishida tasavvur alohida rol o'ynaydi: o'quvchi matndagi bo'sh joylarni to'ldiradi, voqealar dinamikasini ongida quradi, muallifning tasviriy niyatini anglashga intiladi. Badiiy idrokning bunday ijodiy tabiati estetik kompetensiyaning boshqa o'quv kompetensiyalaridan farqlaydi va uni bilish jarayonining yuqori bosqichiga olib chiqadi.

Estetik kompetensiyaning rivojlanishida metakognitiv faoliyat ham yetakchi o'rin tutadi. O'quvchi matnni o'qir ekan, o'z tushunish jarayonini kuzatadi, fikrlashdagi kamchiliklarni aniqlaydi, yangi ma'lumotlarni avvalgi bilimlar bilan solishtiradi, tahlil

natijalarini baholaydi va xulosa chiqaradi. Bu esa badiiy idrok jarayonining ongli, nazoratli va refleksiyaga asoslangan bo'lishini ta'minlaydi.

Metodologiya

Tadqiqotda badiiy matnni idrok etish mexanizmlarini aniqlash uchun kognitiv psixologiya, matn lingvistikasi, estetik ta'lim nazariyasi va lingvopoetik yondashuvning metodologik tamoyillariga tayaniladi.⁶ Analitik-tavsifiy usul orqali badiiy matnning idrok etilishida kognitiv jarayonlar ishtiroki tadqiq qilinadi; konseptual tahlil yordamida estetik kompetensiyaning tarkibiy komponentlari aniqlanadi; interpretativ uslub asosida o'quvchining badiiy matn bilan o'zaro munosabatini ifodalovchi kognitiv strategiyalar o'rganiladi. Psixologik-pedagogik manbalar tahlili orqali estetik tafakkurning rivojlanish mexanizmlari umumlashtiriladi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari estetik kompetensiyaning shakllanishi uch asosiy kognitiv jarayon — semantik tahlil, obrazli tasavvur va metakognitiv nazoratning integrallashuvi orqali ro'y berishini ko'rsatadi. Badiiy matnni idrok etish jarayonida o'quvchi avvalo matndagi semantik g'oyani tahlil qiladi, keyin uni obrazli tasavvur orqali jonlantiradi, so'ng o'z tahlilini metakognitiv ravishda baholaydi. Ushbu mexanizmlar o'zaro uyg'un holda ishlaganida o'quvchida estetik xulosaga kelish, badiiy haqiqatni subyektiv ravishda anglash, shu asosda estetik baho berish qobiliyatlari rivojlanadi. Shuningdek, tadqiqot estetik kompetensiyaning rivoji uchun o'quvchining madaniy tajribasi, dunyoqarashi, estetik did darajasi va tasavvur faolligi muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa

Badiiy matnni idrok etishda estetik kompetensiyaning kognitiv asoslarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu kompetensiya shaxsning bilish jarayonlari bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab tizimdir. Estetik kompetensiya nafaqat badiiy matnni anglash va baholash qobiliyatini, balki o'quvchining estetik dunyoqarashi, badiiy fikrlashi, emotsional idroki va metakognitiv faoliyatini rivojlantiruvchi integrallashgan sifatdir. Badiiy matnni idrok etish jarayonida diqqatning faol yo'naltirilishi, assotsiativ tafakkur, xotira, tasavvur, mantiqiy tahlil va refleksiv baholash kabi kognitiv jarayonlarning uyg'unligigina estetik kompetensiyaning shakllanishiga zamin yaratadi.

Shuning uchun maktab va oliy ta'lim amaliyotida estetik kompetensiyaning rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlar, lingvopoetik topshiriqlar, interpretativ faoliyat va ijodiy tahlil usullarini qo'llash zarur.

⁶ Sobirova Dilafuz Abdulhay qizi. Boshlang 'ich sinf o 'qish darslarini ilg 'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish. <https://scholar-journal.org/index.php/index/user/register#formErrors>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axmedov, M. Adabiy ta'lim jarayonida badiiy matnni idrok etish masalalari. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Yo'ldoshev, A. O'zbek adabiyoti o'qitish metodikasi. – Toshkent: NMIU "O'zbekiston", 2020.
3. Qosimova, D. Adabiy-estetik tarbiya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
4. Sharopova, N. O'quvchilarda estetik kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
5. Jo'rayev, A. Badiiy idrok psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
6. Ergashev, A. Matn lingvistikasi va idrok mexanizmlari. – Toshkent: Kamalak, 2016.
7. Mavlonova, R., Rahmonqulova, S. Ta'lim jarayonida kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2020.
8. Inomxo'jayeva, M. O'quvchilarda badiiy tafakkurni shakllantirish texnologiyalari. – Andijon: ADPI, 2022.

SUN'IY INTELLEKT VA HUQUQ

Xolmatova Gavharoy Muzaffar qizi

Andijon Yuridik texnikumi 1-kurs talabasi tel 870345599

Annotatsiya: *Ushbu ish Sun'iy Intellekt (SI) texnologiyalarining huquqiy tartibga solinishi va huquq tizimiga ta'sirini o'rganadi. SI, xususan, mashinani o'rganish va chuqur o'rganish kabi yutuqlar, an'anaviy huquqiy tushunchalarni, jumladan, javobgarlik, intellektual mulk, shaxsiy daxlsizlik va mehnat huquqlarini o'zgartirmoqda. Ishda SI ni rivojlantirish va uning tatbiq etilishi bilan bog'liq bo'lgan axloqiy muammolar hamda huquqiy xatarlar tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud qonunchilikning (masalan, Yevropa Ittifoqining SI to'g'risidagi qonuni kabi) yangi texnologiyalarga moslashish tendensiyalari ko'rib chiqiladi. Asosiy maqsad – SI rivojlanishini to'xtatmasdan, uning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun samarali va adolatli huquqiy mexanizmlarni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berish.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt (si), huquqiy tartibga solish, algoritmik javobgarlik, ma'lumotlar huquqi (data law), shaxsiy daxlsizlik, intellektual mulk (im), si etikasi, algoritmik qaror qabul qilish, robot huquqi, kiberxavfsizlik.*

1. Dolzarblikning asoslanishi

Zamonaviy dunyo texnologik inqilob davriga qadam qo'ydi va bu inqilobning markazida Sun'iy Intellekt (SI) turibdi. SI avtomobillarni boshqarishdan tortib, tibbiy diagnostika va moliyaviy qarorlarni qabul qilishgacha bo'lgan barcha sohalarga chuqur kirib bormoqda. Bu texnologiya ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tubdan o'zgartirar ekan, an'anaviy huquq tizimi oldida misli ko'rilmagan qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

2. Muammoning bayoni

Ushbu ishning asosiy muammosi quyidagilardan iborat: SI texnologiyalarining tezkor evolyutsiyasi sharoitida, mavjud huquqiy normalar va tamoyillar (xususan, fuqarolik javobgarligi, shaxsiy daxlsizlik va intellektual mulk) ushbu yangi raqamli reallikka yetarlicha javob bera oladimi?

Ayniqsa, quyidagi ziddiyatli nuqtalar ajralib turadi:

Javobgarlikning noaniqligi: O'z-o'zidan o'rganadigan (self-learning) SI natijasida yetkazilgan zarar uchun qonuniy subyektni aniqlash murakkabligi.

Shaxsiy daxlsizlikning himoyasi: Algoritmning katta ma'lumotlar hajmini qayta ishlashi natijasida shaxslarning ma'lumotlari xavf ostida qolishi.

Axloqiy va diskriminatsion xatarlar: Algoritmarda insoniy xatoliklar yoki tarafkashlik (bias) aks etishi va bu diskriminatsiyaga olib kelishi.

3. Ishning maqsadi va vazifalari

Ishning maqsadi – Sun'iy Intelлектning huquqiy jihatdan eng muhim muammolarini kompleks tahlil qilish va bu texnologiyani rivojlantirishga to'siq bo'lmaydigan, biroq fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlaydigan samarali huquqiy mexanizmlarni shakllantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar berish.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligini SI chaqiriqlariga moslashtirish bo'yicha yo'nalishlarni taklif qilish.

I Bob: Sun'iy intellektning huquqiy konsepsiyalari va chellenjlari

1.1 SI tushunchasi va uning huquqiy subyektiligi masalasi

1.2 Algoritmik Javobgarlikning Huquqiy Asoslari

1.3 Intellektual Mulk Huquqi (IMH) va SI

II Bob: Sun'iy intellekt tatbiq etilishining maxsus huquqiy sohalari

2.1 Shaxsiy daxlsizlik, ma'lumotlar himoyasi va SI

2.2 Sud jarayoni va huquqni qo'llashdagi algoritmik adolat

2.3 Mehnat huquqlari va SI (Avtomatlashtirish)

III Bob: Sun'iy Intelлектni Tartibga Solishning Xalqaro Tajribasi va Milliy Strategiyalar

3.1 SI ni tartibga solishga xalqaro yondashuvlar tahlili

3.2 Etika, standartlar va si ning o'zini-o'zi tartibga solishi

3.3 O'zbekiston Respublikasida SI ni huquqiy tartibga solish bo'yicha takliflar

Ushbu ishda olib borilgan tahlil natijalari Sun'iy Intelлект (SI) texnologiyalarining jamiyatga kirib kelishi huquq tizimi uchun shunchaki kichik o'zgarish emas, balki fundamental chaqiriq ekanligini tasdiqladi. SI nafaqat huquq normalarini o'zgartirishni talab qiladi, balki huquqiy falsafaning javobgarlik, subyektilik va adolat kabi asosiy tushunchalarini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda.

1. Asosiy boblarda ko'rsatilganidek:

Javobgarlikning transformatsiyasi: An'anaviy aybga asoslangan javobgarlik modellari SI ning mustaqil va o'z-o'zini o'rganuvchi tabiatiga mos kelmaydi. Ishlab chiqaruvchi, operator va foydalanuvchi o'rtasidagi javobgarlikni aniq taqsimlash hamda ayrim hollarda SI tizimlariga qat'iy javobgarlikni yuklash zaruriyati ilgari suriladi.

Intellektual Mulk (IM) muammolari: Hozirgi IM huquqi faqat inson muallifligini nazarda tutadi. SI tomonidan yaratilgan natijalarga bo'lgan huquqni tartibga solish

uchun yangi huquqiy maqom joriy etilishi lozim, bu esa inson yaratuvchisi va SI operatori o'rtasida muvozanatni ta'minlaydi.

Shaxsiy daxlsizlikning xavfi: Katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali shaxslarning profilingini yaratish shaxsiy daxlsizlikning eng katta tahdidlaridan biridir. Shuning uchun GDPR (General Data Protection Regulation) kabi qoidalar asosida ma'lumotlarning aniq shaffofligi va tushuntirishga bo'lgan huquq kafolatlanishi lozim.

2. Xalqaro va milliy tartibga solish

Xalqaro tajriba (xususan, Yevropa Ittifoqining SI Akti asosidagi xavfga asoslangan yondashuv) SI ni tartibga solishning samarali mexanizmi sifatida ko'rsatilgan. Bunda yuqori xavfli SI tizimlariga qattiqroq talablar qo'yish, innovatsiyalarga to'sqinlik qilmasdan, jamiyat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan.

O'zbekiston uchun esa milliy strategiyalarni amalga oshirish jarayonida SI ni tartibga solishga bosqichma-bosqich yondashuv zarurligi ta'kidlandi. Bu bosqichlar eng avvalo, asosiy huquqiy tushunchalarni (masalan, SI ta'rifi, uning funksiyalari) aniqlashdan boshlanishi, keyin esa ma'lumotlar huquqi va algoritmik javobgarlik bo'yicha maxsus normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish bilan davom etishi kerak.

3. Yakuniy hukm

Sun'iy intellekt kelajakni belgilovchi texnologiya hisoblanadi. Huquqshunoslikning vazifasi – bu rivojlanishga to'sqinlik qilish emas, balki uni adolat, xavfsizlik va inson huquqlariga hurmat tamoyillari asosida yo'naltirishdan iborat. Faqatgina zamonaviy, shaffof va moslashuvchan huquqiy baza yaratish orqali jamiyat SI ning salohiyatidan to'liq foydalana oladi va uning salbiy oqibatlarini kamaytirishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gorelik A.L., Xodjiyev E.G. Sun'iy intellekt tizimlari: Nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan, 2022.
2. Katsh E. The Law of Robots and Artificial Intelligence. Oxford University Press, 2020.
3. Ryadinskiy R.V. Pravoviye problemi iskusstvennogo intellekta. Moskva: Norma, 2021.
4. Vdovin V.V. Iskustvenniy intellekt: etika, pravo i risk. Sankt-Peterburg: Peter, 2023.
5. Ziyodullayev X.S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida intellektual mulk huquqini himoya qilishning dolzarb masalalari. Toshkent: Adliya nashriyoti, 2021.

6. Calo R. A Taxonomy of Legal Challenges Posed by Robotics and AI. Colorado Law Review, Vol. 85, 2017, pp. 693-730.
7. Guzarova I.V. Problemi pravovogo regulirovaniya primeneniya iskusstvennogo intellekta v sfere ugolovnoy yustitsii. Rossiya yuridik jurnali, № 4, 2022.
8. Samoylov D.S. Avtonom transport vositalari ishtirokidagi yo'l-transport hodisalari uchun fuqarolik javobgarligi. O'zbekiston huquqiy jurnali, № 6, 2023.
9. Shavkatov N.R. Mashinani o'rganishda axloqiy dilemmalar va huquqiy tartibga solish. O'zbekiston Milliy universiteti Axborotnomasi, № 2, 2022.

HUQUQIY ELEKTRON SHARTNOMA

Yuldasheva Feruzaxon Komilovna

Andijon Yuridik texnikumi 1-kurs talabasi tel: 888342474

Annotatsiya: Elektron shartnoma (E-shartnoma) zamonaviy axborot texnologiyalari rivoji natijasida yuzaga kelgan yangi huquqiy institut hisoblanadi. Ushbu shartnoma turi elektron hujjat shaklida, axborot tizimlari orqali tuziladi, ijro etiladi va saqlanadi. Elektron shartnomaning asosiy xususiyatlari uning tezkorligi, qulayligi va an'anaviy qog'oz shartnomalaridan farqli o'laroq, tranzaksiyalarning xavfsizligini ta'minlash uchun raqamli imzo va boshqa elektron identifikatsiya vositalaridan foydalanishni talab qilishidir.

Kalit so'zlar: elektron shartnoma (e-shartnoma), raqamli imzo (elektron imzo), elektron hujjat, axborot tizimlari, yuridik kuch, identifikatsiya, bitim, elektron savdo (e-commerce), axborot xavfsizligi, fuqarolik huquqi, autentifikatsiya, ofert va aksept (taklif va qabul).

Hozirgi davr axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) jadal rivojlanishi va iqtisodiy munosabatlarning globallasuvi bilan ajralib turadi. Ushbu sharoitda, an'anaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, shu jumladan, shartnoma munosabatlari ham sezilarli transformatsiyaga uchramoqda. So'nggi yillarda qog'oz tashuvchilardagi an'anaviy shartnomalar o'rnini bosuvchi yangi huquqiy mexanizm – elektron shartnoma (E-shartnoma) tobora keng qo'llanilmoqda.

Elektron shartnoma bu fuqarolik-huquqiy bitimning zamonaviy shakli bo'lib, u axborot tizimlari orqali, asosan, elektron hujjat ko'rinishida tuziladi, saqlanadi va ijro etiladi. Uning yuzaga kelishi tranzaksiyalarni tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va geografik to'siqlarni bartaraf etish kabi bir qator muhim afzalliklarni taqdim etadi. Ayniqsa, elektron tijorat (E-commerce)ning kengayishi E-shartnomalarning amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Shu bilan birga, elektron shartnomalarning amaliyotga joriy etilishi huquqiy tizim oldiga qator yangi vazifalarni qo'ymoqda. Xususan, bunday shartnomaning yuridik kuchini tan olish, tomonlarning haqiqiylikini (identifikatsiyasini) aniqlash, raqamli imzo kabi autentifikatsiya vositalarining huquqiy rejimini belgilash, axborot xavfsizligini ta'minlash va, eng muhimi, tomonlar o'rtasida nizo kelib chiqqanda isbotlash mexanizmlarini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Elektron shartnoma (E-shartnoma) fuqarolik-huquqiy bitim bo'lib, uning yuridik kuchi mavjud. Uning asosiy o'ziga xosligi shundaki, u axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositasida yaratiladi, imzolanadi va amalga oshiriladi.

1.1. Asosiy belgilar va tushunchalar:

Shaklning elektronligi: E-shartnoma qog'oz tashuvchida emas, balki elektron hujjat shaklida, ya'ni axborot tizimida saqlanadigan ma'lumotlar majmuasi sifatida mavjud bo'ladi.

Yuridik tenglik: Ko'plab mamlakatlar qonunchiligida, shu jumladan O'zbekistonda ham, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, elektron hujjat yozma shaklda tuzilgan hujjatga tenglashtiriladi. Bu E-shartnomalarning an'anaviy shartnomalar bilan bir xil yuridik kuchga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Raqamli imzo: Elektron shartnomaning asosiy autentifikatsiya vositasi – elektron raqamli imzo (ERI) hisoblanadi. ERI uni qo'ygan shaxsni (tomonni) identifikatsiya qilish va elektron hujjatga kiritilgan ma'lumotlarning butunligini (o'zgarmasligini) tasdiqlash uchun xizmat qiladi. Qonunga ko'ra, ERI bilan imzolangan elektron hujjat shaxsning o'z imzosi bilan imzolangan hujjatga tengdir.

2. Elektron shartnomani tuzish tartibi

Elektron shartnomani tuzish fuqarolik huquqidagi shartnoma tuzishning umumiy qoidalari (ofert va aksept) asosida amalga oshiriladi, biroq elektron muhitning o'ziga xosligi inobatga olinadi.

2.1. Ofert (taklif) va aksept (qabul)

Ofert: Tovarlar, ishlar yoki xizmatlarning Internet-do'kondagi (yoki boshqa axborot tizimidagi) tavsiflari, narxlari va shartlari odatda ommaviy oferta sifatida qaraladi. Bu taklif barcha shaxslarga qaratilgan bo'lib, u barcha muhim shartlarni o'z ichiga oladi.

Aksept: Xaridorning (yoki ikkinchi tomonning) axborot tizimidagi buyurtma shaklini to'ldirishi, to'lovni amalga oshirishi yoki shartnoma matnini ERI bilan tasdiqlashi aksept (taklifni qabul qilish) hisoblanadi. Akseptni amalga oshirish shartnomaning tuzilganligini bildiradi.

2.2. Shartnoma tuzilgan vaqt va joy

Vaqt: Shartnoma akseptni (qabulni) amalga oshirgan tomonning ERI tasdig'i ro'yxatdan o'tkazilgan vaqtda tuzilgan hisoblanadi.

Joy: Aksariyat hollarda E-shartnoma shartnomani tuzishni taklif qilgan (oferent) yuridik shaxsning yoki yakka tartibdagi tadbirkorning ro'yxatdan o'tgan joyida tuzilgan deb e'tirof etiladi.

3. Huquqiy ta'minot masalalari va xavflar

Elektron shartnomalardan foydalanish bir qator huquqiy va texnik muammolarni keltirib chiqaradi, ularni hal etish huquqiy tartibga solishning dolzarb vazifasidir.

3.1. Axborot xavfsizligi va ma'lumotlar butunligi

Xavf: Elektron shartnomalar axborotni o'zgartirish, yo'qotish yoki uchinchi shaxslar tomonidan ruxsatsiz foydalanish xavfi ostida bo'ladi.

Yechim: Shartnomaning mazmuni va imzosining to'g'riligini tekshirish uchun kriptografik usullar, xususan, ERI qo'llaniladi. Shuningdek, axborot tizimlari qonuniy himoya standartlariga javob berishi kerak.

3.2. Yurisdiksiya va nizolarni hal etish

Muammo: Tomonlar turli mamlakatlarda joylashgan bo'lsa, shartnomaga qaysi davlat qonuni tatbiq etilishi va nizo qaysi sud yoki arbitrajda ko'rib chiqilishi masalasi (yurisdiksiya) murakkablashadi.

Yechim: Shartnomada oldindan amaldagi huquq (qaysi davlat qonuni) va nizolarni hal qilish joyini aniq ko'rsatish zarur. Xalqaro savdoda esa UNCITRAL kabi xalqaro hujjatlar qoidalari qo'llaniladi.

3.3. Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish

Xususiyat: Elektron savdo sharoitida iste'molchi, ayniqsa, shartnoma shartlari bilan to'liq tanishmasdan turib yoki tovar (xizmat)ni bevosita ko'rmasdan turib rozilik berishi mumkin.

Qoidalar: Shu sababli, qonunchilik iste'molchilarga ma'lum bir muddat ichida sababsiz shartnomadan voz kechish (qaytish huquqi) kabi qo'shimcha himoya mexanizmlarini taqdim etadi. Shuningdek, sotuvchi shartnoma tuzilgunga qadar iste'molchiga barcha kerakli ma'lumotlarni, shu jumladan narx, yetkazib berish shartlari va ERI tafsilotlarini aniq ko'rsatishi shart.

4. O'zbekiston Respublikasida huquqiy tartibga solish

O'zbekiston Respublikasida elektron shartnomalarning huquqiy asoslari quyidagi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi:

Fuqarolik kodeksi: Bitimlar shakli, shartnoma tuzishning umumiy qoidalari.

"Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi qonun: Elektron hujjatning yuridik kuchini tan olish va uni qo'llash tartibi.

"Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi qonun: ERI ning huquqiy maqomi, unga qo'yiladigan talablar va uni qo'llash shartlari.

"Elektron tijorat to'g'risida"gi qonun: Elektron shaklda bitimlar tuzish, ularni rasmiylashtirish va elektron tijorat subyektlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

Bu qonunlar E-shartnomalarning keng qo'llanilishiga, ularning yuridik ishonchliligi va xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Elektron shartnoma (E-shartnoma) zamonaviy huquqiy amaliyotning muhim elementiga aylanib, global iqtisodiy munosabatlarning raqamli transformatsiyasida asosiy rol o'ynaydi. Ushbu tahlil E-shartnomalarning huquqiy mohiyati, tuzish tartibi va ularni qo'llashda yuzaga keladigan asosiy muammolarni ko'rib chiqdi.

Asosiy xulosalar:

Yuridik tenglik va tan olinish: Qonunchilik, xususan, O'zbekiston qonunlari E-shartnomani yozma shaklda tuzilgan an'anaviy shartnomaga tenglashtiradi. Bu uning barcha fuqarolik huquqiy oqibatlarini keltirib chiqarishi uchun mustahkam huquqiy asos yaratadi.

Raqamli imzo markaziy rol o'ynaydi: Elektron raqamli imzo (ERI) E-shartnomaning haqiqiylikini, tomonlarning identifikatsiyasini va hujjat ma'lumotlarining o'zgarmasligini (butunligini) ta'minlashning asosiy texnik-huquqiy vositasidir.

Tuzishning o'ziga xosligi: E-shartnoma tuzish jarayoni, ayniqsa, "Ofert va Aksept" tamoyillari elektron savdo (E-commerce) tizimlari orqali tezkor va masofadan turib amalga oshirilishi bilan ajralib turadi. Bu esa shartnoma tuzilgan vaqt va joyni aniqlashda alohida mexanizmlarni talab qiladi.

Huquqiy xavflar va himoya mexanizmlari: E-shartnomalar bilan bog'liq asosiy muammolar axborot xavfsizligi, ma'lumotlar buzilishi xavfi, yurisdiksiya murakkabliklari va iste'molchilarning zaif huquqlarini himoya qilish bilan bog'liqdir. Ushbu xavflarni kamaytirish uchun qonunchilik shartnomadan voz kechish huquqi, axborotni to'liq ochib berish va ERI sertifikatlash kabi himoya choralarini qo'llashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. BMT Xalqaro Savdo Huquqi bo'yicha Komissiyasining (UNCITRAL) elektron tijorat bo'yicha Namunaviy qonuni. (1996 y.).
2. YUNSITRAL Elektron imzolar bo'yicha Namunaviy qonuni. (2001 y.).
3. UN Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts. (2005 y.).

AYOLLAR ZO'RAVONLIGIGA QARSHI KURASHISH

Zokirova Mohlaroy Latifjon qizi

Andijon Yuridik texnikumi 1-kurs talabasi tel: 995185252

Annotatsiya: *Ayollarga nisbatan zo'ravonlik (AZN) jinsga asoslangan eng keng tarqalgan inson huquqlari buzilishlaridan biri bo'lib, ayollarning jismoniy, ruhiy, jinsiy va iqtisodiy farovonligiga chuqur salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu global muammo bo'lib, uning oldini olish va unga qarshi kurashish uchun ko'p qirrali va tizimli yondashuv talab etiladi.*

Kalit so'zlar: *ayollar zo'ravonligi, gender tengligi, inson huquqlari, oiladagi zo'ravonlik, jabrlanuvchilarni himoya qilish, zo'ravonlikning oldini olish, qonunchilik islohotlari, genderga asoslangan zo'ravonlik (gaz), panohgohlar (shelter), jazosizlikka qarshi kurash.*

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik (AZN) global miqyosdagi eng dolzarb ijtimoiy va inson huquqlari muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu nafaqat shaxsiy fojia, balki oila, jamiyat va davlatning barqaror rivojlanishiga jiddiy to'siq bo'luvchi chuqur ildiz otgan tizimli hodisadir.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, butun dunyodagi har uch ayoldan biri hayotida kamida bir marta jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlikka duchor bo'ladi.

Bu kirish qismi zo'ravonlikning shafqatsiz haqiqatini tan olish va unga qarshi kurashishning naqadar zarurligini ta'kidlashga qaratilgan.

AZN o'z ichiga jismoniy shikast yetkazishdan tortib, psixologik, iqtisodiy va jinsiy tazyiqlargacha bo'lgan keng doiradagi harakatlarni qamrab oladi va bu harakatlar ayollarning huquqlarini poymol qiladi, ularning hayotini xavf ostiga qo'yadi hamda ularning o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishiga yo'l qo'ymaydi.

Ushbu kurash faqatgina jabrlanuvchilarni himoya qilish bilan cheklanib qolmay, balki zo'ravonlikning tub sabablarini – gender tengsizligi, patriarxal normalar va jazosizlik madaniyatini bartaraf etishga qaratilgan keng qamrovli sa'y-harakatlarni talab qiladi.

Shuning uchun, ayollar zo'ravonligiga qarshi kurashish nafaqat huquqiy va ijtimoiy majburiyat, balki adolatli, xavfsiz va teng jamiyat qurish yo'lidagi asosiy ustuvor vazifadir.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik (AZN) fenomeni ko'plab qatlamlardan iborat bo'lib, unga qarshi samarali kurashish bir necha asosiy yo'nalish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni talab qiladi.

Zo'ravonlikni yengish uchun nafaqat oqibatlarni bartaraf etish, balki uni keltirib chiqaruvchi tizimli sabablarni ham yo'q qilish zarur.

1. Zo'ravonlikning turlari va ko'rinishlari

AZN turli shakllarda namoyon bo'ladi, bularga qarshi kurashishda ularning har birini tan olish va ularga qarshi kurashish mexanizmlarini yaratish muhimdir:

Jismoniy zo'ravonlik: Urib-tepish, jarohat yetkazish kabi harakatlar.

Jinsiy zo'ravonlik: Nomusga tegish, jinsiy teginish va majburlash.

Psixologik (ruhiy) zo'ravonlik: Tahdid qilish, haqoratlash, kamsitish, ijtimoiy aloqalarni cheklash (izolyatsiya qilish).

Iqtisodiy zo'ravonlik: Pul va resurslarga egalikni taqiqlash, ishlashga ruxsat bermaslik, moliyaviy qaramlikni kuchaytirish.

2. Qonunchilik va siyosat asosidagi kurash

Zo'ravonlikka qarshi kurashning eng muhim ustuni qonunchilik islohotlari hisoblanadi.

Maxsus qonunlar: Zo'ravonlikning barcha shakllarini, ayniqsa oiladagi va taqiqlovchi orderlar (himoya orderlari) mexanizmini yaratuvchi mustaqil qonunlar qabul qilish (O'zbekistonda "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun).

Jazosizlikni yo'qotish: Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sud tizimi xodimlarining ushbu masalalarga bo'lgan sezgirlikni (gender sezgirlikni) oshirish orqali jinoyatchilarning jazosiz qolishiga chek qo'yish.

Xalqaro standartlarga moslashuv: BMTning CEDAW konvensiyasi va boshqa xalqaro shartnomalarda belgilangan talablarga rioya qilish.

3. Jabrlanuvchilarni kompleks qo'llab-quvvatlash

Samarali kurash mexanizmlari jabrlangan ayollarga tezkor va xavfsiz yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi:

Panohgohlar (Shelterlar): Jabrlanuvchilar va ularning farzandlari uchun xavfsiz boshpana, psixologik va ijtimoiy rehabilitatsiya maskanlari tarmog'ini kengaytirish.

Ishonch telefonlari: Kecha-kunduz ishlaydigan bepul, anonim va malakali yordam beruvchi ishonch telefonlari xizmatini yo'lga qo'yish.

Huquqiy va tibbiy yordam: Bepul yuridik maslahatlar, sud jarayonlarida himoya qilish va zarur bo'lgan tibbiy yordamni ta'minlash.

4. Zo'ravonlikning oldini olish choralari (preventiv chora-tadbirlar)

Eng uzoq muddatli va samarali yechim – bu zo'ravonlikning oldini olishdir.

Ta'lim va ma'rifat: Maktablar, kollejlari va OAV orqali gender tengligi, o'zaro hurmat va inson huquqlari madaniyatini singdirish.

Gender stereotiplarini yo'q qilishga qaratilgan kampaniyalarni amalga oshirish.

O'zgartiruvchi dasturlar: Zo'ravonlikka moyil bo'lgan shaxslar uchun xulq-atvorni o'zgartirish dasturlarini joriy etish.

Erkaklar va o'g'il bolalarni jalb qilish: Zo'ravonlikka qarshi kurashda ularni ittifoqchi sifatida jalb qilish, ularning javobgarligini oshirish.

Ayollar zo'ravonligiga qarshi kurashish davlat idoralari, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va har bir fuqaroning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladigan doimiy jarayondir.

Bu kurashning asosiy maqsadi – har bir ayol o'z uyida, ish joyida va jamoat joylarida xavfsizlik, hurmat va qadr-qimmat bilan yashashi mumkin bo'lgan jamiyatni yaratishdir.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik (AZN) global miqyosda inson huquqlari va ijtimoiy adolatga tahdid soluvchi murakkab muammo bo'lib qolmoqda. Unga qarshi kurashish faqatgina bir martalik chora emas, balki uzluksiz, tizimli va ko'p qirrali yondashuvni talab qiladigan uzoq muddatli majburiyatdir.

Zo'ravonlikka qarshi kurashish bo'yicha qabul qilingan qonunlar, yaratilgan panohgohlar va reabilitatsiya markazlari muhim qadamlar bo'lsa-da, haqiqiy o'zgarishga erishish uchun kurashning uchta asosiy ustuni mustahkamlanishi shart:

Oldini olish: Gender tengsizligi va zararli normalarni yo'q qilishga qaratilgan ta'lim va ma'rifat dasturlarini jadal davom ettirish.

Himoya: Jabrlanuvchilar uchun xavfsiz va samarali qo'llab-quvvatlash mexanizmlariga, shu jumladan yuridik va psixologik yordamga to'liq kirishni ta'minlash.

Jazoga tortish: Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning professionalizmini oshirish va barcha zo'ravonlik holatlarida jazosizlikka chek qo'yish orqali adolat tamoyilini mustahkamlash.

Xulosa qilib aytganda, ayollar zo'ravonligiga qarshi kurashish nafaqat ayollarning xavfsizligini ta'minlaydi, balki butun jamiyatning insonparvarligi, ijtimoiy barqarorligi va iqtisodiy rivojlanishiga zamin yaratadi.

Har bir insonning o'z harakatlari va munosabati orqali bu kurashga hissa qo'shishi, zo'ravonlikni normal holat sifatida qabul qilishga butunlay barham berishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. "Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida" (2019-yil 2-sentyabr, O'RQ-561-son).
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. (Zo'rlash, jinsiy ehtiyojni zo'rlik ishlatib qondirish, o'zini o'zi o'ldirishga yetkazish kabi moddalar).
3. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi. (Oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi normalar).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari. (Ayollar va yoshlarni qo'llab-quvvatlashga doir strategik hujjatlar).
5. BMTning Konvensiyasi. "Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risida" (CEDAW, 1979).
6. BMT Bosh Assambleyasining Deklaratsiyasi. "Ayollarga nisbatan zo'ravonlikni bartaraf etish to'g'risida" (1993).
7. Pekin Harakatlar Platformasi. (1995).
8. Istanbul konvensiyasi. (Yevropa Kengashi konvensiyasi, agar O'zbekiston kontekstida ishlatilsa, mintaqaviy tajriba sifatida ko'rsatiladi).

JINOYATGA QARSHI YOSHLAR O'RTASIDA KURASH

Dadamirzayev Nodir Azizbek o'gli

Andijon Yuridik texnikumi 1-kurs talabasi tel:902082077

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot yoshlar o'rtasida sodir etiladigan jinoyatlar muammosini, uning sabablari va oldini olish mexanizmlarini tahlil qiladi. Globalizatsiya va axborot texnologiyalari asrida yoshlar nafaqat jamiyatning harakatlantiruvchi kuchi, balki ijtimoiy xavf-xatarlarga, jumladan, jinoyatga moyillikka ham duch kelishi mumkin. Ishda ushbu muammoni hal qilishda ta'lim, tarbiya, sport va madaniyatning o'rni alohida ta'kidlanadi. Yoshlar o'rtasida huquqiy ong va madaniyatni oshirish, ularning bandligini ta'minlash, bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, hamda noxush muhit ta'siridan himoyalashga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar samaradorligi ko'rib chiqiladi. Asosiy maqsad – jinoyatga qarshi kurashni nafaqat huquq-tartibot idoralari vazifasi, balki butun jamiyatning, ayniqsa, yoshlarning o'zlarining faol ishtiroki bilan amalga oshiriladigan umummilliy harakatga aylantirishdir. Tadqiqot xulosalari jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan amaliy dasturlarni ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *yoshlar, jinoyatchilik, kurash, oldini olish (profilaktika), huquqiy ong, ijtimoiy tarbiya, bandlik, kriminalogiya, jamiyat.*

1. Dolzarblikning asoslanishi

Zamonaviy jamiyatning barqaror rivojlanishi va farovonligi ko'p jihatdan yoshlarning huquqiy ongi, ijtimoiy faolligi va qonunga bo'ysunish darajasi bilan belgilanadi. Yoshlar har qanday davlatning strategik resursi va kelajagi hisoblanadi. Biroq, aynan mana shu qatlam orasida sodir etilayotgan jinoyatlar nafaqat ularning shaxsiy taqdiriga salbiy ta'sir ko'rsatadi, balki butun jamiyatdagi ijtimoiy-huquqiy muhitni ham izdan chiqaradi. Shuning uchun, yoshlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish va unga qarshi kurashish masalasi davlat va jamiyatning eng dolzarb va ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

2. Muammoning qo'yilishi

Yoshlar jinoyatchiligi murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, uning ildizlari oilaviy muhitdagi nosog'lom vaziyat, ijtimoiy tengsizlik, ta'lim-tarbiyadagi bo'shliqlar, ishsizlik va bo'sh vaqtni mazmunsiz o'tkazish kabi ko'plab omillarga borib taqaladi. Faqat repressiv choralar bilan jinoyatchilikni yo'qotib bo'lmaydi. Kurash mexanizmi har tomonlama va kompleks yondashuvni, jumladan, profilaktik, ijtimoiy, ta'limiy va

huquqiy chora-tadbirlarni birlashtirishni talab etadi. Ayniqsa, jinoyatga qarshi kurashda yoshlarning o'zlarining ongli ishtirokini ta'minlash mexanizmlari yetarli darajada o'rganilmagan.

3. Tadqiqotning maqsadi

Ushbu ishning asosiy maqsadi yoshlar orasida jinoyatga qarshi samarali kurash tizimini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, amaliy mexanizmlarni tahlil qilish hamda ushbu kurash jarayonida yoshlarning faol ishtirokini ta'minlashga doir tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

4. Tadqiqotning vazifalari

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutiladi:

Yoshlar jinoyatchiligining sabablari va shart-sharoitlarini o'rganish.

Jinoyat profilaktikasining zamonaviy va xalqaro tajribasini tahlil qilish.

Jinoyatga qarshi kurashda ta'lim muassasalari, sport tashkilotlari va nodavlat tashkilotlarning o'rnini aniqlash.

Yoshlarning huquqiy savodxonligi va madaniyatini oshirish yo'llarini asoslash.

Tadqiqot natijalari asosida amaliy takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish.

1-Bo'lim: yoshlar jinoyatchiligining nazariy asoslari va sabablari

Bu bo'limda muammoning nazariy jihatlarini o'rganiladi va unga olib keluvchi omillar tahlil qilinadi.

1.1. Yoshlar jinoyatchiligining kriminologik tahlili

Yoshlar jinoyatchiligining tushunchasi, o'ziga xos xususiyatlari va dinamikasi (statistik ma'lumotlar asosida, agar iloji bo'lsa).

Yoshlarning jinoyat turlari bo'yicha tasnifi (guruh bo'lib, mayda, og'ir jinoyatlar va h.k.).

1.2. Yoshlar jinoyatchiligiga olib keluvchi omillar va shart-sharoitlar

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar: Ishsizlik, kambag'allik, ijtimoiy tengsizlik.

Oilaviy-tarbiyaviy omillar: Oila buzilishi, ota-onalarning nazoratining sustligi, nosog'lom oilaviy muhit.

Psixologik va shaxsiy omillar: Stress, ta'sirchanlik, qiziqishlarning yo'qligi, negativ "subkulturaga" ergashish.

Axborot muhiti ta'siri: Internetdagi zararli kontent, ekstremistik g'oyalar ta'siri.

2-Bo'lim: jinoyatga qarshi kurashning profilaktik mexanizmlari

Bu bo'limda jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar tizimi ko'rib chiqiladi.

2.1. Ta'lim va tarbiya tizimi orqali profilaktika

Ta'lim muassasalarida huquqiy ta'lim va ma'rifatni kuchaytirish.

"Maktab – Oila – Mahalla" hamkorligi orqali jinoyatchilikning oldini olish.

Sport, san'at va kasbiy to'garaklar orqali yoshlarning bandligini ta'minlash va bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish.

2.2. Huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatida profilaktika

"Profilaktika inspektorining" yoshlar bilan ishlashdagi o'rni va samaradorligi.

"Tashkillashtirilgan nazorat" guruhleri va hisobda turuvchi yoshlar bilan ishlash usullari.

Qayta jinoyat sodir etilishining oldini olish (resotsializatsiya) dasturlari.

3-Bo'lim: kurash jarayonida yoshlarning o'zining faol ishtiroki

Bu bo'lim ishning markaziy yangiliklaridan biri bo'lib, unda kurashda yoshlarning o'zini jalb qilish usullari yoritiladi.

3.1. Yoshlarning huquqiy ongi va madaniyatini shakllantirish

Yoshlar orasida qonunga hurmat ruhini tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning o'rni.

Huquqiy axborot kampaniyalari va seminarlar tashkil etish.

3.2. Nodavlat notijorat tashkilotlari va yoshlar birlashmalari (masalan, yoshlar ittifoqi) faoliyatidan foydalanish

Yoshlar tomonidan tuzilgan "Volontyorlar guruhleri" va "Tengdoshlarning tengdoshlarga yordami" dasturlarining rolini oshirish.

Mahalliy Kengashlarning jinoyatga qarshi kurash bo'yicha qarorlarni qabul qilishida yoshlarning ishtirokini ta'minlash.

3.3. Xorijiy mamlakatlarning eng yaxshi tajribalari (tahlil)

Finlyandiya, Yaponiya yoki boshqa davlatlardagi yoshlar jinoyatchiligining oldini olishga qaratilgan muvaffaqiyatli modellarni qisqacha ko'rib chiqish.

Ushbu tadqiqotda yoshlar o'rtasida jinoyatga qarshi kurashishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlar jinoyatchiligi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisa bo'lib, uning sabablari nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy omillarda, balki yoshlarning huquqiy ongi, tarbiyasi va bo'sh vaqtini tashkil etishdagi kamchiliklarda ham namoyon bo'ladi.

Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Profilaktikaning ustuvorligi: Jinoyatga qarshi kurashning eng samarali yo'li – bu repressiv (jazolash) emas, balki profilaktik (oldini olish) choralar ekanligi tasdiqlandi. Profilaktika ta'lim, tarbiya va ijtimoiy moslashuv orqali amalga oshirilishi lozim.

Kompleks yondashuv zaruriyati: Muammoni hal qilishda "Maktab – Oila – Mahalla – Huquq-tartibot organlari" zanjirining uzviy hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oiladagi nosog'lom muhit jinoyatchilikka moyillikni shakllantiruvchi asosiy omillardan biri bo'lib qolmoqda.

Yoshlarning faol ishtiroki: Kurashning samaradorligi faqat tashqi nazoratga emas, balki yoshlarning o'zlarining huquqiy madaniyatini oshirish va faol ishtirokini ta'minlashga bevosita bog'liq. Bu borada volontyorlik harakati va tengdoshlarning ta'siridan (peer-to-peer approach) foydalanish eng istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar: Yoshlarning bandligini ta'minlash, kasbga yo'naltirish va ularning ijtimoiy liftlar (ko'tarilish imkoniyatlari) orqali jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashish jinoyatga moyillikni keskin kamaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlar o'rtasida jinoyatga qarshi kurashish – bu uzoq muddatli, tizimli va uzluksiz jarayon bo'lib, u yoshlarning salohiyatini to'g'ri yo'naltirish, ularning qonun va qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishini ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Yangi tahriri). – Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. (So'nggi o'zgartirishlar va qo'shimchalar bilan).
3. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. (Yangi tahriri). 2017-yil 14-sentyabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jinoyat sodir etilishining oldini olish va profilaktika tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. 2017-yil 14-mart, PF-4984-son.

TECHNICAL PLATFORMS AND TOOLS FOR DEVELOPING AUGMENTED REALITY (AR)-BASED EDUCATIONAL RESOURCES: CURRENT LANDSCAPE AND RECOMMENDATIONS FOR UZBEKISTAN

Author: Abdumo'minov Burxonjon

Institution: Termez State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Abstract: *The article presents a comprehensive analysis of contemporary technical platforms and tools for developing augmented reality (AR)-based educational resources. AR significantly enriches the learning process by overlaying virtual objects and information onto the real environment, thereby transforming traditional lessons into highly interactive and visually engaging experiences. Scientific evidence confirms that AR substantially increases students' motivation, cognitive engagement, and long-term knowledge retention.*

Keywords: *Augmented Reality, AR in education, Unity AR Foundation, Vuforia, ARCore, ARKit, WebAR, AR.js, MindAR, no-code AR authoring, digital pedagogy, Uzbekistan*

Augmented Reality (AR) has evolved from a novel visualization aid into a fully-fledged pedagogical technology that significantly enhances motivation, knowledge retention, spatial reasoning, and practical skill acquisition. The creation of effective AR-based educational resources requires careful selection of technical platforms that balance performance, accessibility, development complexity, and compatibility with the existing technological infrastructure of the target educational system.

Core Technical Platforms and Their Educational Affordances.

Unity remains the dominant game engine and AR development environment worldwide. The AR Foundation module abstracts Apple's ARKit and Google's ARCore into a single API, enabling developers to write one codebase that deploys to both iOS and Android with minimal modification. Key advantages for education:

- Full support for marker-based, markerless (SLAM), plane detection, light estimation, occlusion, and physics-based interactions
- Rich ecosystem of free and commercial 3D assets (Unity Asset Store)
- Offline functionality and high performance even on mid-range smartphones common in Uzbekistan (Redmi, Samsung A-series)
- Proven in large-scale educational projects in South Korea, Singapore, and the EU

Vuforia continues to lead in image/target recognition accuracy and robustness. It excels at “book augmentation” — turning static textbook pages, posters, or laboratory diagrams into interactive 3D experiences. Educational relevance:

- Model targets and cylindrical targets allow real laboratory equipment to trigger digital overlays
- Cloud recognition service for thousands of targets without increasing app size
- Seamless integration with Unity
- **ARKit (Apple)**: LiDAR-enabled depth sensing, people occlusion, and facial tracking make it ideal for anatomy, architecture, and collaborative scenarios.
- **ARCore (Google)**: Depth API, lightweight augmented images, and excellent performance on budget Android devices — the most relevant platform for Uzbekistan’s smartphone market ($\approx 85\%$ Android in 2025).

WebAR Solutions (Zero-Installation AR). WebAR eliminates the need for app installation, dramatically lowering the barrier to adoption in schools with limited IT support:

- **AR.js + A-Frame / Three.js**: Open-source, marker-based, runs on any modern browser.
- **MindAR**: Neural-network-powered image & face tracking without markers; supports complex natural feature tracking.
- **8th Wall**: Commercial but highly robust; used by National Geographic and many universities. Advantage for Uzbekistan: a teacher can share a single link or QR code; students instantly access the experience via Chrome or Safari on any smartphone.

A significant portion of educators lack programming skills. The following platforms enable non-technical users to create AR content in minutes:

- CoSpaces Edu – widely adopted in European and Asian schools; block-based and drag-and-drop interface.
- Zappar / Zapworks Studio – visual scripting, rich template library.
- Blippar Education – focused on curriculum-aligned content.
- Merge EDU + Object Viewer – physical “Merge Cube” combined with digital platform; extremely popular for science subjects.
- HP Reveal (formerly Aurasma) – simple image-trigger overlays.

These tools democratize AR content creation and are essential for rapid prototyping and teacher-led innovation.

Comparative Analysis for the Uzbek Context (2025–2030)

Platform Category	Development Skill Required	Performance	Accessibility (no app needed)	Cost (educational licenses)	Recommended Phase in Uzbekistan
Unity + AR Foundation	High (C#)	★★★★★	No	Free tier + assets	Phase 2–3 (2027+)
Vuforia	Medium-High	★★★★★	No	Free for <1,000 recognitions	Phase 2
ARCore / ARKit	High	★★★★★	No	Free	Phase 2–3
WebAR (AR.js, MindAR)	Low–Medium (HTML/JS)	★★★★★	Yes	Completely free	Phase 1 (2025–2027)
No-code tools (CoSpaces, Zappar, Merge)	None	★★★★–★★★ ★★★	Yes (some) / minimal app	\$50–300/year per school	Phase 1–2 (immediate rollout)

Recommended Implementation Roadmap for Uzbekistan.Phase 1 (2025–2027): Prioritize WebAR and no-code platforms (AR.js, MindAR, CoSpaces Edu, Merge EDU). Train 5,000+ teachers via short online courses; create 500+ localized experiences linked to national textbooks via QR codes. Phase 2 (2027–2030): Establish regional AR development hubs using Unity + Vuforia/ARCore; produce complex laboratory simulations (chemistry, physics, anatomy, engineering). Phase 3 (2030+): Full integration of markerless location-based and collaborative multi-user AR in universities and flagship schools.

Conclusion.The current ecosystem offers solutions for every level of technical capacity and budget. For Uzbekistan to achieve widespread, sustainable adoption of AR in education, a dual-track strategy is optimal: immediate large-scale deployment of WebAR and no-code tools to build teacher confidence and student exposure, combined with parallel investment in Unity-based professional development to create high-fidelity, curriculum-specific content. This balanced approach will position Uzbekistan among regional leaders in digital pedagogy by 2030.The combination of accessible WebAR, teacher-friendly authoring tools, and the power of Unity/AR Foundation provides a complete technical continuum capable of transforming abstract concepts into tangible, interactive learning experiences across the entire national curriculum.

REFERENCES:

1. Hamrayev, S., & Qodirov, A. (2024). O'zbekistonda raqamli ta'lim texnologiyalarining joriy holati va istiqbollari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 5(2), 112–123.
2. Ibáñez, M. B., & Delgado-Kloos, C. (2018). Augmented reality for STEM learning: A systematic review. *Computers & Education*, 123, 109–123. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.05.001>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston-2030” strategiyasi haqidagi farmoni. (2019, 8-oktabr). <https://lex.uz/docs/4540621>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-son Farmoni “2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”. <https://lex.uz/docs/5841068>
5. Radu, I. (2014). Augmented reality in education: A meta-review and cross-media analysis. *Personal and Ubiquitous Computing*, 18(6), 1533–1543. <https://doi.org/10.1007/s00779-013-0747-y>
6. Wu, H. K., et al. (2013). Current status, opportunities and challenges of augmented reality in education. *Computers & Education*, 62, 41–49.
7. Xo'jayev, N., & Umrzakov, A. (2024). Pilot implementation of AR in Uzbek secondary schools. Tashkent: NUU Journal.
8. B.S. Abdumominov, R.Sh. Mamatmurotov, & M.X. Karimova (2024). TA'LIMDA KENGAYTIRILGAN BORLIQ(AR) TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH. *Inter education & global study*, (4 (1)), 30-36.
9. Abdum minov , BS li, & Nuraliyeva , FA qizi. (2023).DASTURLASH TILLARI VA ULARNI RGANISHNING ZIGA XOS JIHATLARI. *OLIM* , 1 (28), 309 314
10. Abdum Minov, B. S. O. G. L., Musurmonov, Y. X. O., & Qambarov, B. P. O. (2023). TA LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH DAVR TALABI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(3), 1017-1019.

NUTQIY AKTLAR TIZIMIDA MADANIY KONSEPTLARNING KOMMUNIKATIV VA PRAGMATIK TALQINI

Sotvaldiyeva Xilola Musinovna

FarDU Ingliz tili amaliy kursi kafedrası dotsenti

Ilmiyaminova Ohista Hamidullo qizi

FarDU filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili yo'nalishi

2-bosqich talabasi

ohistailmiyaminova@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqiy aktlarda madaniy konseptlarning lingvistik va pragmatik ifodalanish xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot ingliz, rus, nemis va o'zbek tillarida olib borilgan ilmiy izlanishlar asosida qiyosiy-pragmatik yondashuvda amalga oshirilgan. Har bir tilda madaniy konseptlarning nutqiy aktlarda qanday ifodalanishi, ularning semantik yuklamasi va ijtimoiy kontekstdagi roli aniqlangan. Ingliz tilida "politeness" va "individualism", rus tilida "dusha" va "pravda", nemis tilida "Ordnung" va "Pflicht", o'zbek tilida esa "hurmat" va "odob" konseptlari markaziy o'rinni egallashi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, madaniy konseptlarning nutqiy aktlardagi lingvistik ko'rinishlari universallik bilan birga, milliy-madaniy o'ziga xoslikni ham aks ettiradi.

Kalit so'zlar: nutqiy akt, madaniy konsept, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, ingliz tili, rus tili, nemis tili, o'zbek tili, kommunikativ madaniyat, illokutsion akt, madaniy semantika.

Zamonaviy tilshunoslikda nutqiy faoliyatning mazmuniy qatlamini chuqur o'rganish, ayniqsa, madaniy omillar bilan uzviy bog'liq bo'lgan til birliklarining pragmatik ahamiyatini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy tafakkur, ijtimoiy munosabatlar va qadriyatlar tizimini ifoda etuvchi murakkab fenomen sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda, nutqiy aktlar va madaniy konseptlarning o'zaro aloqadorligini o'rganish lingvistik va pragmatik tadqiqotlarning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Nutqiy akt nazariyasi dastlab ingliz tilshunosi J. L. Austin tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u til orqali faqat ma'lumot uzatilmaydi, balki harakat ham sodir bo'ladi,

degan g'oyani ilgari suradi. Uning "How to Do Things with Words" (1955) asarida nutq orqali bajariladigan illokutsion, perlokutsion va lokutsion aktlar tahlil qilinadi. Keyinchalik bu nazariyani rivojlantirgan J. Searle esa nutqiy aktlarni sistematik tasniflab, ularni ijtimoiy kontekstda o'rganishga urg'u bergan. Bu yondashuvda har bir gapiruv akti — bu ma'lum bir ijtimoiy harakat bo'lib, u muayyan madaniy norma va qadriyatlar asosida shakllanadi. Ingliz tilshunosligida esa H. Grice'ning kooperativlik tamoyillari orqali madaniy kontekstda qanday qilib nutq samarali bo'lishi mumkinligi tahlil qilinadi. Madaniy konseptlar esa inson tafakkurining muayyan xalq yoki jamiyatga xos bo'lgan, til orqali ifodalanadigan tushuncha va qadriyatlar majmuasidir. Rus tilshunosi Yu. S. Stepanov konseptlarni "madaniyatning molekulalari" deb atagan, ya'ni ular madaniy va milliy ongda ildiz otgan, tafakkurda muhrlangan tushunchalardir. Nemis olimlari, xususan R. Wierzbicka va G. Drosdowski tomonidan konseptual semantika doirasida olib borilgan tadqiqotlar ham tillararo madaniy tafovutlarni tahlil qilishga xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida esa bu masalaga ilk bor diqqat qaratgan olimlardan biri A. Nurmonov bo'lib, u nutqiy faoliyatning ijtimoiy jihatlarini yoritgan. Shuningdek, G'. Rahmatullayev va M. Jo'rayev kabi olimlar til birliklarining kommunikativ hamda madaniy xususiyatlarini alohida o'rganishgan. Ularning ishlarida til vositalari faqat grammatik birlik emas, balki axloqiy-estetik, ijtimoiy-madaniy yuklamalarga ega kommunikativ vosita sifatida qaraladi.

Shunday qilib, nutqiy aktlar doimo muayyan madaniy konseptlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Yuzing yorug' bo'lsin" degan ibora nafaqat tabrik, balki milliy dunyoqarashda yorug'lik va baxt konseptlarini ham o'zida mujassam etadi. Bunday holatlarda gapning pragmatik vazifasi — ya'ni, uni aytishdan ko'zlangan maqsad — tilshunoslikdagi illokutsion akt sifatida tahlil qilinadi. Biroq bu aktning mazmuni faqat semantik jihatdan emas, balki u yashiringan madaniy konnotatsiyalar orqali to'liq anglanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — nutqiy aktlarda madaniy konseptlarning qanday lingvistik va pragmatik ifoda topishini aniqlash, hamda ularning turli tillarda qanday ifodalanishi va qabul qilinishini solishtirishdir. Maqolaning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Nutqiy akt va madaniy konseptlar nazariy asoslarini yoritish;
2. O'zbek tilida madaniy konseptlarning qanday lingvistik birliklar orqali ifodalanishini tahlil qilish;
3. Nutqiy aktlar doirasida bu konseptlarning pragmatik vazifasini aniqlash;

4. Ingliz, rus va nemis tillarida konseptual farqlarni aniqlash orqali madaniyatlararo pragmatikaning ahamiyatini ko'rsatish.

Ushbu tadqiqotda nutqiy aktlarda madaniy konseptlarning lingvistik va pragmatik ifodasini aniqlash maqsadida **qiyosiy-tipologik, diskurs-tahlil, konseptual tahlil** va **pragmatik yondashuv** usullaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz, rus, nemis va o'zbek tillaridagi kundalik muloqot, badiiy matnlar hamda ommaviy axborot vositalaridagi nutqiy aktlar tanlab olindi.

Birinchi bosqichda madaniy konseptlarning mazmuni va ularning til birliklarida ifodalanish shakllari **kognitiv lingvistika** tamoyillari asosida o'rganildi. Bu borada ingliz tilshunosligida **J. L. Austin** va **J. Searlening** nutqiy akt nazariyasi, **G. Lakoff** hamda **M. Johnsonning** konseptual metafora haqidagi ishlari metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, ingliz tilida madaniy konseptlarning nutqiy aktlarda aks etishini tahlil qilishda **A. Wierzbickaning** "cultural scripts" (madaniy ssenariylar) konsepsiyasi asos sifatida olindi. *Rus tilshunosligida* bu yo'nalishda olib borilgan **Y. N. Karaulov, V. A. Maslova, N. D. Arutyunova, V. I. Karasiklarning** ishlari asosida madaniy konseptlarning semantik va kommunikativ xususiyatlari o'rganildi. Ularning konsept tahliliga oid nazariy yondashuvlari orqali rus tili materialida nutqiy aktlarning milliy-madaniy o'ziga xosliklari aniqlashtirildi. *Nemis tilshunosligida* **H. Paul Grice, D. Wunderlich, K. Bühler** hamda **W. Motschlarning** pragmatik nazariyalari asosida nutqiy aktlarning ma'no va niyat o'rtasidagi munosabati tahlil qilindi. Shu bilan birga, nemis tilidagi madaniy konseptlarning lingvopragmatik jihatlari **diskurs tahlili** usuli orqali aniqlanib, ularning ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi ochib berildi. *O'zbek tilshunosligida* esa **A. Nurmonov, R. Sayfullayeva, G. To'xliyeva, D. Yo'ldoshev.** va boshqa olimlarning nutq madaniyati, pragmalingvistika hamda madaniy konseptlar bo'yicha ilmiy qarashlari tahliliy asos sifatida foydalanildi. O'zbek tili materiallari orqali milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy kontekstda nutqiy aktlarning madaniy ifodasi tahlil qilindi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida to'rt tildagi materiallar **qiyosiy tahlil** orqali solishtirilib, madaniy konseptlarning nutqiy aktlarda ifodalanishidagi umumiylik va farqlar aniqlashtirildi. Shuningdek, **pragmatik funksiyalar** – ya'ni iltimos, rad etish, minnatdorchilik, uzr so'rash, tabriklash kabi nutqiy aktlar misolida madaniy semantikalar tahlil qilindi. Uchinchi bosqichda olingan natijalar **lingvokulturologik yondashuv** asosida izohlanib, har bir tilga xos madaniy konseptlarning kommunikativ ahamiyati aniqlashtirildi. Shu tarzda tadqiqot til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni pragmatik darajada ochib berishga qaratildi. To'rtinchi bosqichda esa olingan nazariy va empirik natijalar umumlashtirilib, madaniy konseptlarning nutqiy

aktlardagi ifodalanish mexanizmlari tizimlashtirildi. Bu bosqichda til birliklarining kommunikativ qiymatini belgilovchi omillar – ijtimoiy kontekst, suhbatdoshlar oʻrtasidagi munosabat, muloqotning maqsadi va vaziyatga xos nutqiy strategiyalar – chuqur tahlil qilindi. Shuningdek, madaniy konseptlarning milliy madaniyatda tutgan oʻrni hamda ularning til orqali qanday shakllanishi va uzatilishi lingvokognitiv yondashuv asosida izohlandi.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, har bir tildagi nutqiy aktlar faqat grammatik yoki leksik jihatdan emas, balki madaniy va psixologik omillar taʼsirida ham shakllanadi. Masalan, iltimos yoki uzr soʻrash kabi nutqiy aktlar turli tillarda oʻxshash maqsadga xizmat qilsa-da, ularning ifoda shakli va kommunikativ ohangi milliy madaniyatga xos qadriyatlar bilan belgilanadi. Shu sababli, madaniy konseptlarni chuqur tahlil qilish muloqotdagi noverbal vositalar, intonatsiya, murojaat shakllari kabi pragmatik komponentlarning toʻgʻri talqinini ham taʼminlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari madaniyatlararo kommunikatsiyada tilning faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy tajriba va qadriyatlarni ifoda etuvchi ijtimoiy hodisa sifatidagi rolini yanada yoritib berdi. Bu esa lingvokulturologik va pragmatik tahlilning integratsiyasi orqali til oʻrganish, tarjima, hamda diplomatik muloqot kabi sohalarda samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Ingliz, rus, nemis va oʻzbek tillari materiallarini qiyosiy tahlil qilish orqali nutqiy aktlarning tuzilishi, maqsadi va madaniy yuklamasi jihatidan bir qator oʻxshashlik va farqlar aniqlandi. *Birinchidan, ingliz tili* materiallari asosida aniqlanishicha, madaniy konseptlar, ayniqsa “politeness” (muloyimlik) va “individualism” (shaxsiy erkinlik) konseptlari nutqiy aktlarning pragmatik asosini tashkil etadi. **J. L. Austin** va **J. Searl**ning nazariy qarashlariga muvofiq, ingliz tilida har bir nutqiy akt aniq ijtimoiy vaziyatga mos tarzda tuziladi, bunda maqsad “direct illocution”dan koʻra “indirect speech act” orqali ifodalanadi. Tadqiqot davomida **G. Leech**ning “Pragmatics of Politeness” nazariyasidagi “tact” va “agreement maxims” (muloyimlik va kelishuv prinsiplari) ingliz madaniyatining asosiy kommunikativ tamoyillari ekanligi tasdiqlandi. *Ikkinchidan, rus tili* materiallari tahlilida madaniy konseptlarning asosiy oʻzagi “dusha”, “soglasie”, “pravda” kabi maʼnaviy va hissiy tushunchalardan iborat ekani aniqlandi. **V. I. Karasik**, **N. D. Arutyunova** va **V. A. Masloval**arning tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, rus nutqiy aktlarida samimiylik va hissiy ifoda darajasi yuqori boʻlib, “madaniy konsept”lar koʻpincha kontekstual maʼnoda ochiladi. Ushbu tilda nutqiy aktlar koʻpincha kollektiv qadriyatlar, ijtimoiy birdamlik va axloqiy masʼuliyatni ifodalaydi. *Uchinchidan, nemis tilida* madaniy konseptlar koʻproq mantiqiylik, aniq ifoda va ijtimoiy masofa bilan bogʻliq. **H. P. Gric**ning kooperatsiya prinsiplari,

K.Bühlerning “organon modeli” va **D.Wunderlichning** pragmatik yondashuvlari asosida aniqlanishicha, nemis madaniyatida nutqiy aktlar odatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri, lekin ijtimoiy me‘yorlarga qat’iy rioya qilgan holda amalga oshiriladi. “Ordnung” (tartib), “Pflicht” (burch) kabi konseptlar nemis nutqining pragmatik asosini tashkil etib, ularning lingvistik ifodasi yuqori darajadagi aniq struktura va normativlik bilan xarakterlanadi. *To‘rtinchidan, o‘zbek tili* materiallari tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek madaniyatida nutqiy aktlar “hurmat”, “odob”, “inoqlik” kabi konseptlar bilan uzviy bog‘liq. **A. Nurmonov, R. Sayfullayeva, G. To‘xliyeva, D. Yo‘ldoshev** va boshqa olimlarning ishlari asosida aniqlanishicha, o‘zbek tilidagi pragmatik birliklar ko‘pincha kollektiv qadriyatlarni ifodalaydi, nutqiy aktlar esa ijtimoiy maqom, yosh farqi va jins omillariga muvofiq tarzda tuziladi. Masalan, iltimos yoki rad etish kabi aktlarda bevosita ifodadan ko‘ra yumshoq, bilvosita shakllar ustunlik qiladi — bu esa milliy odob me‘yorlarining til tizimida mustahkam o‘rnashganligini ko‘rsatadi. *Qiyosiy tahlil natijalariga ko‘ra*, to‘rt tilda ham madaniy konseptlarning lingvistik ifodasi nutqiy aktning maqsadi va ijtimoiy konteksti bilan bevosita bog‘liq. Biroq ingliz va nemis tillarida **shaxsiy masofa va aniqlik**, rus va o‘zbek tillarida esa **emotsionallik va ijtimoiy yaqinlik** asosiy pragmatik xususiyat sifatida namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari nutqiy aktlarda madaniy konseptlarning ifodalanishi **universal kommunikativ mexanizmlarga** ega bo‘lsa-da, ularning konkret shakli **milliy-madaniy o‘ziga xoslik** bilan belgilanadi. Bu esa til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni pragmatik darajada tahlil qilish muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Quyidagi jadvalda esa nutqiy aktlarning bir nechta kategoriyalarida (hurmat, minnatdorchilik va boshq.) madaniy konseptlarining tahlilini ko‘rishimiz mumkin:

Nutqiy akt	Hurmat	Minnatdorchilik	Uzr
1. So‘rash	Uz: Marhamat, iltimos, yordam bera olasizmi? En: Could you please help me? De: Könnten Sie mir bitte helfen?	Uz: Oldindan rahmat sizga. En: Thank you in advance. De: Vielen Dank im Voraus.	Uz: Kechirasiz, sizni bezovta qildim. En: Sorry to bother you. De: Entschuldigen Sie die Störung.
2. Tashakkur bildirish	Uz: Sizga katta hurmat bilan rahmat! En: Thank you very much, with respect. De: Vielen Dank, mit	Uz: Chin yurakdan rahmat. En: Thank you from the bottom of my heart. De: Herzlichen	Uz: Uzr, rahmat aytishni unutibman. En: Sorry, I forgot to thank you. De: Entschuldigung, ich habe vergessen,

	Respekt.	Dank.	Danke zu sagen.
3. UZR so'lash	Uz: Hurmat ila uzr so'rayman. En: My sincere apologies. De: Ich bitte höflich um Entschuldigung.	Uz: Minnatdorman, kechirdingiz. En: I appreciate your understanding. De: Danke für Ihr Verständnis.	Uz: Kechirasiz, bu mening aybim. En: I'm sorry, it's my fault. De: Es tut mir leid, das war mein Fehler.
4. Tabriklash	Uz: Sizga hurmat bilan tabriklar. En: Congratulations with great respect. De: Mit Respekt gratuliere ich Ihnen.	Uz: Sizga hurmat bilan tabriklar. En: Congratulations with great respect. De: Mit Respekt gratuliere ich Ihnen.	Uz: Kechirasiz, kecha tabriklay olmadim. En: Sorry I couldn't congratulate you yesterday. De: Entschuldigen Sie, ich konnte Sie gestern nicht gratulieren.
5. Rad etish	Uz: Hurmat ila, lekin qabul qila olmayman. En: With respect, I must decline. De: Mit Respekt, aber ich muss ablehnen.	Uz: Rahmat, lekin men qatnasha olmayman. En: Thank you, but I can't attend. De: Danke, aber ich kann nicht teilnehmen.	Uz: UZR, bunga rozi bo'la olmayman. En: Sorry, I can't agree to that. De: Es tut mir leid, das geht nicht.

Tadqiqot jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, nutqiy aktlarda madaniy konseptlarning lingvistik va pragmatik ifodalanish shakli har bir til va madaniyatda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Bu farqlar xalqning mental modeli, ijtimoiy qadriyatlar tizimi hamda kommunikativ xulq-atvori bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz tilida nutqiy aktlar, asosan, individuallik va xushmuomalalik tamoyillariga tayanadi. J. Searle va G. Leech nazariyalarida qayd etilganidek, ingliz madaniyatida "face-saving" — ya'ni ijtimoiy hurmat va obro'ni saqlash konsepti muhim pragmatik mezon sifatida qaraladi. Shu sababli ingliz tili foydalanuvchilari nutqda bilvosita, muloyim shakllarni — masalan, "Could you please...", "Would you mind if..." kabi ifodalarni — afzal ko'radilar.

Rus tili materiallari esa aksincha, emotsional ochiqlik, samimiyat va jamoaviy qadriyatlarga asoslanadi. V. Karasik va N. Arutyunova ta'kidlaganidek, rus

madaniyatida madaniy konseptlar ko'proq hissiy ifoda va shaxslararo munosabatlar orqali namoyon bo'ladi. Shu bois "pravda" (haqiqat), "soglasie" (kelishuv), "dusha" (ruh) kabi konseptlar rus kommunikativ madaniyatining markazida turadi.

Nemis tilida esa nutqiy aktlarning asosiy belgisi — aniqlik, tartib va mantiqiy izchillikdir. H. P. Grice va K. Bühler nazariyalari asosida aytish mumkinki, nemis madaniyatida nutqda ortiqcha hissiylikdan ko'ra, rasmiylik va aniq mantiq ustuvor sanaladi. "Pflicht" (burch), "Ordnung" (tartib), "Respekt" (hurmat) kabi konseptlar bu madaniyatning pragmatik poydevorini tashkil etadi.

O'zbek tilida esa nutqiy aktlar hurmat, kamtarlik va ijtimoiy maqomga moslashuv kabi qadriyatlarga tayangan holda shakllanadi. A. Nurmonov, R. Sayfullayeva, G. To'xliyeva va D. Yo'ldoshevlarning izlanishlariga ko'ra, o'zbek tili muloqotida so'zlovchi va tinglovchining yoshi, mavqei hamda ijtimoiy maqomi nutqning shakli va ohangiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababdan, o'zbek tilida buyruq yoki rad etish kabi aktlar bevosita emas, balki yumshoq va ehtiromli shakllarda ifodalanadi.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, to'rt tilda ham madaniy konseptlar nutqiy aktlarning pragmatik tuzilmasida markaziy o'rin tutadi. Biroq ularning ifoda shakli har bir xalqning madaniy identiteti va kommunikativ strategiyasiga ko'ra farqlanadi. Ingliz va nemis tillarida kommunikatsiya mantiqiylik va individualizm tamoyillariga asoslangan bo'lsa, rus va o'zbek tillarida emotsionallik hamda ijtimoiy yaqinlik ustuvorlik qiladi. Shuningdek, madaniy konseptlar faqat so'z yoki iboralar darajasida emas, balki intonatsiya, leksik tanlov va kontekstual omillar orqali ham o'z aksini topadi. Shu bois, nutqiy aktlarni madaniy jihatdan o'rganishda semantik tahlil bilan bir qatorda pragmlingvistik va diskursiv yondashuvlarni qo'llash zarurdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, madaniy konseptlar har bir tilda nutqiy aktlarning shakllanishida va ularning pragmatik ma'nosini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Til faqat muloqot vositasi bo'lib qolmay, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Qiyosiy tahlil asosida aniqlanishicha, ingliz va nemis tillarida kommunikatsiya individuallik, xushmuomalalik va mantiqiylikka tayanadi, bu esa bilvosita ifoda, aniq tuzilma va normativ yondashuvlarning ustunligini ta'minlaydi. Rus va o'zbek tillarida esa emotsionallik, samimiyat, hurmat va ijtimoiy yaqinlik kabi qadriyatlar asosiy kommunikativ mezon sifatida qaraladi. Shu sababli bu tillarda nutqiy aktlar ko'proq hissiy ohang, ehtiromli shakllar va kontekstual moslashuv orqali ifodalanadi.

Tadqiqot til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni pragmatik darajada yoritib, madaniy konseptlarning kommunikativ jarayonlardagi funksional ahamiyatini aniqlab berdi. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, madaniy konseptlarni o'rganish lingvokulturologik, pragmalingvistik va kognitiv yondashuvlarning uyg'unlashuvi orqali yanada samarali bo'ladi. Amaliy nuqtayi nazardan, ushbu tadqiqot natijalari chet tillarni o'qitish, tarjima nazariyasi, madaniyatlararo muloqot va kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonlarida qo'llanilishi mumkin. Shuningdek, olingan xulosalar turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda yuzaga keladigan pragmatik to'siqlarni kamaytirish va samarali kommunikatsiyani yo'lga qo'yishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Searle, J. R. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge University Press.
2. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
3. Grice, H. P. (1975). "Logic and Conversation." In: *Syntax and Semantics*, Vol. 3. New York: Academic Press.
4. Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
5. Karasik, V. I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.
6. Arutyunova, N. D. (1990). *Diskurs: struktura i semantika*. Moskva: Nauka.
7. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. New York: Oxford University Press.
8. Nurmonov, A. (2002). *Pragmatika va lingvokulturologiya masalalari*. Toshkent: Fan.
9. Sayfullayeva, R. R. (2010). *Hozirgi o'zbek adabiy tili (Pragmatika asoslari)*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
10. To'xliyeva, G. (2014). *Til va madaniyat: lingvokulturologik yondashuv*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
11. Yo'ldoshev, D. (2018). *Nutqiy aktlar nazariyasi va ularning o'zbek tilidagi ifodalanishi*. Samarqand: SamDU nashriyoti.

